

تأثیر تفکر عثمانیه بر ابن تیمیه در تقابل با راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام

محمد محسن مروجی طبسی^۱

چکیده

دیدگاه تند و زننده ابن تیمیه در مورد راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام، با اینکه از جمله مسائلی است که اخیراً به صورت مستقل و غیر مستقل، مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته، ولی وجود تحلیل‌های متفاوت، قضاوت درباره نگاه ابن تیمیه نسبت به راویان فضایل اهل بیت را با مشکل روبه‌رو ساخته است. گروهی با رویکرد رجالی و گروهی دیگر با رویکرد کلامی، این نگاه تند و زننده ابن تیمیه نسبت به راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام را تحلیل کرده‌اند.

این مقاله می‌کوشد با ارائه رویکرد تاریخی، دیدگاه تند ابن تیمیه نسبت به راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام را توصیف و تحلیل کند.

کلیدواژه‌ها: راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام، اهل سنت، ضد عثمانیه، عثمانیه، ابن تیمیه.

۱. دانش‌آموخته حوزه علمیه قم و دکتری شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب.

معاصران، در تحلیل مواضع تند ابن تیمیه نسبت به راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام، دو رویکرد رجالی و کلامی را پیش رو گرفته‌اند.

برخی با رویکرد رجالی، مواضع منفی اهل بیت علیهم السلام نسبت به راویان فضایل را تحلیل کرده‌اند. ابوالحسنات محمد عبدالحی لکنوی حنفی، از کسانی که بدون توجه به شرایط راوی - از جمله ضبط، عدالت و وثاقت - با اندک نقطه‌ضعفی در راوی به جعلی بودن حدیث حکم می‌دهند، به «محدثان مُتَعَنَّتْ» و سختگیر یاد کرده و ضمن تصریح به اسم اهل بیت علیهم السلام تیمیه به عنوان یکی از محدثان مُتَعَنَّتْ و سختگیر، مواضع تند وی نسبت به جرح و تضعیف راویان فضایل در منهاج السنه را با رویکرد رجالی، تحلیل کرده است. (لکنوی حنفی، بی تا، ص ۱۳۲-۱۳۵) در مقابل، برخی دیگر با رویکرد کلامی به نقد و بررسی مواضع منفی اهل بیت علیهم السلام نسبت به راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام پرداخته‌اند.^۱

در کنار دو رویکرد رجالی و کلامی، می‌توان به رویکرد تاریخی در تحلیل مواضع تند اهل بیت علیهم السلام نسبت به راویان فضایل اهل بیت علیهم السلام و تأثیرپذیری شدید ابن تیمیه از عثمانیه اشاره کرد که پوشش‌دهنده رویکرد رجالی و کلامی نیز هست. عثمانیه، نخستین و مهم‌ترین جریان است که پس از قتل عثمان، با هدف دشمنی و تقابل با امام علی علیه السلام و اهل بیت پیامبر اعظم علیهم السلام و فضایل آنان، توسط معاویه شکل گرفت. شیعیان و برخی از اهل سنت در برابر آن جریان، جریان «ضد عثمانیه» را ایجاد کردند و با نقل فضایل اهل بیت علیهم السلام، به دفاع از اهل بیت امیر اعظم علیهم السلام پرداختند.

عثمانیه در سه شکل نظامی، سیاسی و علمی به تقابل و دشمنی با اهل بیت علیهم السلام و شیعیان و اهل سنتی که فضایل اهل بیت علیهم السلام را نقل می‌کردند، پرداخت.

دوران نظامی و سیاسی عثمانیه، در قالب جنگ جمل و صفین و حاکمیت بنی‌امیه و

۱. آل مجدد، مقاله «جایگاه ابن تیمیه در علم رجال و حدیث با نگاهی به کتاب منهاج السنه»، مجله سراج منیر، ش ۳؛ افضل آبادی، جایگاه اعتقاد در ارزیابی راویان از دیدگاه اهل سنت.

سیاست‌های ضد اهل بیتی ظهور کرد. از مهم‌ترین شاخصه‌های این دوران، گنگ مستقیم با امام علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام، لعن و سب آنان، قتل و کشتار، زندانی کردن و تبعید شیعیان و اهل سنتی که راوی فضایل اهل بیت علیهم السلام بودند، است.

تربیت و پرورش فقها و محدثان اموی مسلک در دوران اکمیت سیاسی بنی‌امیه بر اساس بغض و دشمنی با فضایل امام علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام، مهم‌ترین رخدادی است که در دوران علمی عثمانیه محقق شده است. تضعیف و بی‌اعتبار دانستن اهل سنتی که راوی فضایل اهل بیت یا فضایل نگار اهل بیت بودند و یا نسبت به دشمنان و محاربان با امام علی علیه السلام اظهار نظر منفی داشتند، از شاخصه‌های مهم فکری دوران علمی عثمانیه است که ملاک جرح و تعدیل گروهی در علم رجال اهل سنت - از جمله ابن تیمیه - قرار گرفته است. اگر ریشه فکری تعنت و تشدد در ردّ روایات فضایل توسط ابن تیمیه و همفکران وی، واکاوی شود، به تأثیرپذیری آنان از تفکر عثمانیه خواهیم رسید.

۱ تیمیه با کنار گذاشتن ملاک‌های قطعی و بدیهی در اعتبار راوی - مانند ضبط، عدالت و وثاقت - و فقط به دقت نقل فضایل اهل بیت علیهم السلام، به تقابل حداکثری با راویان فضایل از اهل سنت، و بی‌اعتبار دانستن بسیاری از آنان پرداخته است. لذا می‌توان وی را میراث‌دار تفکر عثمانیه در قرن هشتم هجری برشمرد. مین مسئله تاریخی باعث شده برخی وی را در شمار مُتَعَنِّتین و سختگیران در جرح و تعدیل قرار دهند، و برخی دیگر نیز به نقد و بررسی جایگاه رجالی ابن تیمیه و مواضع تند وی نسبت به راویان فضایل پردازند.^۱

ابن تیمیه و راویان فضایل اهل بیت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم

همان‌گونه که جریان عثمانیه با راویان یا اهل سنت ضد عثمانیه، به دل نقل فضایل اهل بیت علیهم السلام به ویژه امام علی علیه السلام، در تقابل و ستیز بودند، ابن تیمیه نیز با رویکرد عثمانیه، به مقابله و تضعیف جایگاه و روایات راویان و اهل سنت ضد عثمانیه به صورت کلی و مصداقی پرداخته است؛ برای نمونه:

۱. ر.ک: طبری، مناسبات فکری عثمانیه و ابن تیمیه در برخورد با فضایل اهل بیت:.

۱. بی‌اعتباری احادیث اهل سنت ضد عثمانیه

ابن تیمیه ذیل حدیث طبر، علاوه بر تکذیب آن، به جریان ضد عثمانیه در اهل سنت و نقش آن در قتل فضایل اهل بیت علیهم‌السلام به ویژه امام علی علیه‌السلام، اشاره کرده و با بیان مصادیقی از مهم‌ترین عالمان اهل سنت ضد عثمانیه، به تضعیف جایگاه آنان و روایاتشان پرداخته و گفته است:

أَنَّ حَدِيثَ الطَّائِرِ مِنَ الْمَكْذُوبَاتِ الْمَوْضُوعَاتِ عِنْدَ أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ بِحَقَائِقِ النُّقْلِ .. هَذَا مَعَ أَنَّ الْحَاكِمَ مَنْسُوبٌ إِلَى التَّشْيِيعِ وَقَدْ طُلِبَ مِنْهُ أَنْ يَرُوى حَدِيثًا فِي فَضْلِ مَعَاوِيَةَ فَقَالَ: مَا يَجِيءُ مِنْ قَلْبِي، وَقَدْ ضَرَبُوهُ عَلَى ذَلِكَ فَلَمْ يَفْعَلْ. وَهُوَ يَرُوى فِي الْأَرْبَعِينَ أَحَادِيثَ ضَعِيفَةً بِلِ مَوْضُوعَةٍ عِنْدَ أُمَّةِ الْحَدِيثِ، كَقَوْلِهِ بِقَتَالِ النَّكَثِيِّينَ وَالْقَاسِطِينَ وَالْمَارِقِينَ، لَكِنْ تَشْيِيعَهُ وَتَشْيِيعَ أَمْثَالِهِ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ، كَالنَّسَائِيِّ وَابْنِ عَبْدِ الْبَرِّ وَأَمْثَالِهِمَا، لَا يَبْلُغُ إِلَى تَفْضِيلِهِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَلَا يُعْرَفُ فِي عِلْمَاءِ الْحَدِيثِ مَنْ يُفْضَلُهُ عَلَيْهِمَا، بَلِ غَايَةُ الْمُتَشْيِيعِ مِنْهُمْ أَنْ يُفْضَلَهُ عَلَى عِثْمَانَ، أَوْ يَحْصُلَ مِنْهُ كَلَامٌ أَوْ إِعْرَاضٌ عَنِ ذِكْرِ مَحَاسِنِ مَنْ قَاتَلَهُ وَنَحْوِ ذَلِكَ، لِأَنَّ عِلْمَاءَ الْحَدِيثِ قَدْ عَصَمَهُمْ وَقَيَّدَهُمْ مَا يَعْرِفُونَ مِنَ الْأَحَادِيثِ الصَّحِيحَةِ الدَّالَّةِ عَلَى أَفْضَلِيَّةِ الشَّيْخِينَ، وَمَنْ تَرَفَّضَ مِمَّنْ لَهُ نَوْعٌ اشْتِغَالٌ بِالْحَدِيثِ، كَابْنِ عُقْدَةَ وَأَمْثَالِهِ، فَهَذَا غَايَتُهُ إِنْ يَجْمَعُ مَا يَرُوى فِي فَضَائِلِهِ مِنَ الْمَكْذُوبَاتِ وَالْمَوْضُوعَاتِ، لَا يَقْدِرُ أَنْتَ يَدْفَعُ مَا تَوَاتَرَ مِنْ فَضَائِلِ الشَّيْخِينَ، فَإِنَّهَا بِاتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْمَوْضُوعَاتِ، أَكْثَرُ مِمَّا صَحَّ فِي فَضَائِلِ عَلِيٍّ وَأَصْحَحَ وَأَصْرَحَ فِي الدَّلَالَةِ (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۸۷ و ۲۸۸).

۲. بی‌اعتباری احادیث کوفیین

از آن‌جا که کوفه یکی از پایگاه‌های اصلی شیعیان و اهل سنت ضد عثمانیه بوده است، غالب روایان کوفی، همواره از جانب عثمانیه مورد طعن و بی‌اعتباری قرار می‌گرفتند؛ به ویژه ابن تیمیه با روکرد عثمانیه، روایات غالب کوفیین را به صورت کلی و مصادق بی‌اعتبار،

دروغ و جعلی می خواند.

«والکوفیون کان قد اختلط کذبهم بصدقهم، فقد یخفی کذب أحدهم أو غلطه علی المتأخرین ولكن یُعرف بدلیل آخر». (همو، ۴۲۴اق، ج ۴، ص ۱۹۸)
در ادامه، دیدگاه ایه نسبت به راویان کوفی و غیر کوفی که فضایل اهل بیت پیامبر اعظم علیه السلام را نقل می کردند، اشاره می شود:

الف) راویان کوفی

یک - حَبَّه بن جُوَین کوفی (۷۶ح)

ابوقدامه، حَبَّه بن جُوَین بن علی عرنی، از تابعان و اصحاب کوفی امام علی علیه السلام در قرن اول هجری، و از راویان ضد عثمانیه است که احادیث فضایل فراوانی نقل کرده است؛ احادیثی مانند «تقتله [عمّار] الفئسة الباغية» و «عبدتُ الله عزوجل مع رسول الله قبل أن یعبده رجل من هذه الأمة سبع سنین» یا جمله «کان مع علیّ بصفین ثمانون بدریا» در فضایل امام علی علیه السلام؛ به همین جهت از او با عبارت «من غلاة الشیعة» یاد شده؛ با این حال، حَبَّه بن جُوَین مورد تأیید و توثیق جمعی از اهل سنت قرار گرفته است. (عجلی، ۱۴۰۵اق، ص ۱۰۵؛ خطیب بغدادی، بی تا، ج ۸، ص ۲۷۴-۲۷۷؛ ابن عدی، ۱۴۰۹اق، ج ۲، ص ۴۲۹ و ۴۳۰؛ ذهبی، ج ۱، ص ۴۵۰)

ابن تیمیه به دلیل نقل روایات فضایل امام علی علیه السلام توسط حبه، با او کرد ثمانیه به تضعیف جایگاه روایی و روایات وی پرداخته است.

ابن تیمیه با تکذیب حدیث «عبدتُ الله عزوجل مع رسول الله قبل أن یعبده رجل من هذه الأمة سبع سنین» در ضیلت امام علی علیه السلام، آن را یکی از نمونه های احادیث جعلی در فضایل آن حضرت دانسته و وجود حَبَّه بن جُوَین کوفی در سلسله سند حدیث و ضعف وی را، یکی از دلایل جعلی بودن حدیث بیان کرده و با اشاره به دیدگاه برخی، به تضعیف حبه پرداخته و گفته است: «فمن أمثال الموضوعات... عن حَبَّه بن جُوَین قال سمعت علیًا یقول: عبدتُ الله...»

قال ابو الفرج، حبة لا يساوى حبة فإنه كذاب، قال يحيى: ليس بشيء، وقال السعدى: غير ثقة، وقال ابن حبان: كان غالبا فى التشيع واهيا فى الحديث». (ابن تيميه، ١٤٢٤ق، ج ٤، ص ٣٣١ و ٣٣٢)

دو - عمرو بن جميع كوفى

ابالمُنذر، عمرو بن جميع، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان قرن دوم هجرى و از همراهان سلیمان اعمش در کوفه، و مدتی نیز قاضی منطقہ حلوان نزدیک بغداد بود (یاقوت حموی، ١٣٩٩ق، ج ٢، ص ٢٩٠) که به دلیل کوفی بودن و نقل روایات فضایل امام علی علیه السلام، به «کذاب خبیث» متهم شد. (ابن عدی، ١٤٠٩ق، ج ٥، ص ١١١-١١٣؛ ذهبی، ج ٣، ص ٢٥١)

ابن تيميه با اشاره به وجود عمرو بن جميع كوفى در سلسله سند حديث نبوى «الصدّيقون ثلاثة: حبيب بن موسى النجار مؤمن آل ياسين، وحزقيل مؤمن آل فرعون، وعلي بن ابي طالب الثالث، وهو أفضلهم»، ذیل آیه شریفه ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصّٰدِقُونَ وَ الشّٰهَدَاءُ عِنْدَ رَبّهِمْ﴾، (حدید: ١٩) وی را به دلیل کوفی بودن و نقل فضیلت یادشده، به جعل حدیث و دروغگویی متهم کرده و گفته است: «أنّ هذا الحديث موضوع على رسول الله... و عمرو بن جميع ممن لا يُحتجّ بنقله، بل قال ابن عدی: يُتهم بالوضع، قال يحيى كذاب خبيث». (ابن تيميه، ١٤٢٤ق، ج ٤، ص ١٩٨ و ١٩٩)

سه - عبدالغفار بن قاسم كوفى

ابومريم، عبدالغفار بن قاسم بن فهد انصاری، از عالمان و راویان بنام کوفه در قرن دوم هجرى، و از اهل سنت ضد عثمانیه است که روایات فضایل ابيت علیهم السلام و مثالب صحابه را نقل کرده است.

از عبدالغفار، به دلیل نقل روایات رجعت و فضایل امام علی علیه السلام - از جمله حدیث «من كنت مولاه» و «لا یحبّه إلا کافر ولا ولد زنا» - و همچنین انتقاد از عثمان، به «کان من رؤس الشیعه»، «لیافى التشيع» و حتى «رافضی» یاد شده و با اینکه مورد تأیید گروهی از اهل سنت

قرار گرفته (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۳۲۷ و ۳۲۸؛ ذهبی، ج ۲، ص ۶۴۰ و ۶۴۱) ولی ابن تیمیه، به تضعیف وی پرداخته است.

۱ تیمیه با اشاره به وجود عبدالغفار بن قاسم کوفی در سلسله سند حدیث یوم الدار، ذیل آیه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ (شُعراء: ۲۱۴) به تضعیف وی و ابع تفسیری - و در نهایت به تکذیب فضیلت قرآنی امام علی علیه السلام در یوم الدار پرداخته و گفته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ عِنْدَ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ بِالْحَدِيثِ... وَقَدْ رَوَاهُ ابْنُ جَرِيرٍ وَالْبَغَوِيُّ بِإِسْنَادٍ فِيهِ عَبْدِ الْغَفَارِ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ فَهْدٍ، أَبُو مَرْيَمَ الْكُوفِيُّ، وَهُوَ مُجْمَعٌ عَلَى تَرْكِهِ، كَذَبَهُ سَمَّاكُ بْنُ حَرْبٍ وَابُودَاوُدَ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۴۵ و ۲۴۶)

چهار - عبدالله بن عبدالقدوس کوفی

عبدالله بن عبدالقدوس، از راویان کوفی و از اطرافیان سلیمان اعمش در قرن دوم هجری و از اهل سنت ضد عثمانیه است. با او فقط کثرت نقل روایات اول بیت علیه السلام، به ویژه امام علی علیه السلام، توسط عبدالله بن عبدالقدوس گزارش شده، از جانب اهل سنت عثمانیه به «رافضی خبیث» متهم شده است؛ در حالی که از مواضع منفی وی نسبت به شیخین گزارشی نقل نشده است. لذا گروهی از اهل سنت ضد عثمانیه، وی را توثیق کرده اند؛ (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۱۹۷ و ۱۹۸؛ ذهبی، ج ۲، ص ۴۵۷) ولی او تیمیه با رویکرد عثمانیه خود، جایگاه و روایات او را، به دلیل نقل فضایل امام علی علیه السلام، به شدت تضعیف کرده است.

۱ تیمیه با اشاره به وجود عبدالله بن عبدالقدوس کوفی در سلسله سند حدیث یوم الدار، ذیل آیه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ (شُعراء: ۲۱۴)، به تضعیف وی و منابع تفسیری - به خاطر روایت عبدالله بن عبدالقدوس - و در نهایت به تکذیب فضیلت قرآنی امام علی علیه السلام در یوم الدار پرداخته و نوشته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ عِنْدَ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ بِالْحَدِيثِ... وَرَوَاهُ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ، وَفِي إِسْنَادِهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْقَدُوسِ، وَهُوَ لَيْسَ بِثِقَّةٍ، وَقَالَ فِيهِ يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، لَيْسَ بِشَيْءٍ رَافِضِيٍّ خَبِيثٍ». (همانجا)

پنج - مَطَر بن میمون کوفی

ابو خالد، مَطَر بن میمون مُحارَبی إسکافی، معروف به ابن ابی مَطَر، یکی از اهل سنت ضد عثمانیه و راویان کوفی در قرن دوم هجری است که از انس بن مالک و عکرمه روایت نقل کرده و ابن ماجه نیز در سُنن، از وی نقل کرده است.

گزارشی از مواضع منفی مَطَر بن میمون نسبت به شیخین نقل نشده و فقط فضایل امام علی علیه السلام از وی نقل شده است؛ از جمله احادیث نبوی «النظر إلی وجه علیّ عبادة»، «إِنَّ أَخِي وَوَزِيرِي وَخَلِيفَتِي فِي أَهْلِي، وَخَيْرٌ مَنْ أَتْرَكَ بَعْدِي، عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ»، «هَذَا [عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ] حُجَّتِي عَلَى أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، «أَنَا وَهَذَا [عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ] حُجَّةُ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ»، و «عَلِيٌّ أَخِي وَصَاحِبِي وَابْنُ عَمِّي وَخَيْرٌ مَنْ أَتْرَكَ بَعْدِي، يَقْضِي دِينِي، وَيُنْجِزُ مَوْعِدِي»؛ با این حال، گروهی از اهل سنت ضد عثمانیه، مَطَر را توثیق و گروهی دیگر وی را تضعیف کرده‌اند. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۳۹۷ و ۳۹۸؛ ذهبی، ۴۴۴، ج ۴، ص ۱۲۷ و ۱۲۸؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۱۵۴)

ابن تیمیه با تکذیب دو حدیث نبوی «أنت أخي ووصيي وخليفتي من بعدي وقاضي ديني» و «هذا [عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ] حُجَّتِي عَلَى أُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ» در فضایل امام علی علیه السلام، وجود مَطَر بن میمون کوفی در سلسله سند احادیث یادشده و ضعف وی را، یکی از دلایل تکذیب فضایل امام علی علیه السلام دانسته و با اشاره به گرافین به برتر دانستن امام علی علیه السلام بر عثمان، نوشته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذَبٌ مَوْضُوعٌ بِاتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ... وَلَارِيبَ أَنَّ مَطَرَ هَذَا كَذَّابٌ، لَمْ يَرَوْهُ أَحَدٌ مِنْ عُلَمَاءِ الْكُوفَةِ، مَعَ رِوَايَتِهِ عَنْ أَنَسٍ، فَلَمْ يَرَوْهُ عَنْهُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدِ الْقَطَّانِ، وَلَا وَكَيْعٌ، وَلَا أَبُو مَعَاوِيَةَ، وَلَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَلَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ وَلَا أَمْثَالَهُمْ، مَعَ كَثْرَةِ مَنْ الْكُوفَةِ مِنَ الشَّيْعَةِ، وَمَعَ أَنَّ كَثِيرًا مِنْ عَوَامِّهَا يُفَضِّلُ عَلِيًّا عَلَى عَثْمَانَ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۷۹)

با اینکه ابن ماجه در سُنن، از مَطَر بن میمون روایت نقل کرده است، ولی تیمیه با ادعای عدم نقل کُتُب ششگانه حدیثی اهل سنت از وی و طعن بر اعتبار روایات سُنن ترمذی و ابن ماجه از کُتُب ششگانه حدیثی اهل سنت، به تضعیف مَطَر پرداخته و نوشته است: «ولم يرو

حدیثه أهل الكُتُب الستة، حتى الترمذی وابن ماجه قد یرویان عن ضعفاء، و لم یرووا عنه». (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۰۳)

شش - عبّاد بن عبدالله کوفی

عبّاد بن عبدالله اسدی، از راویان کوفی در قرن دوم هجری و از اهل سنت ضد عثمانیه است که جریان یوم‌الدار و نزول آیه ﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ در شأن حضرت علی علیه السلام و رمایش حضرت علی علیه السلام که فرمود: «أنا عبدالله وأخو رسول الله، وأنا الصّدیق الأكبر، لا یقولها بعدی إلا کاذب، صلّیت قبل الناس سبع سنین» - را نقل کرده است. وی مورد تأیید و توثیق گروهی از اهل سنت است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۴، ص ۳۴۳؛ ذهبی، ج ۲، ص ۳۶۸)

ابن تیمیه با اشاره به روایت «أنا عبدالله وأخو رسول الله..» در شأن امام علی علیه السلام، آن را یکی از نمونه‌های احادیث جعلی در ضایل امام علی علیه السلام دانسته و با اشاره به وجود عبّاد بن عبدالله کوفی در سلسله سند آن، او را یکی از دلایل جعلی بودن حدیث معرفی کرده و به ضعیف وی پرداخته نوشته است:

فمن أمثال الموضوعات ما رواه ابن الجوزی من طریق النسائی فی کتابه الذی وضعه فی خصائص علی... هذا حدیث موضوع والمُتهم به عبّاد بن عبدالله... وعبّاد یروی من طریقہ عن علی ما یعلم أنه کذب علیه قطعاً مثل هذا الحدیث. (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۰ و ۳۳۱)

همچنین ابن تیمیه، حدیث یوم‌الدار و نزول آیه انذار در فضیلت امام علی علیه السلام را به دلیل وجود راویان کوفی (همچون عبّاد بن عبدالله) در سلسله سند آن، تکذیب می‌کند. (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۱)

هفت - علی بن هاشم کوفی

ابوالحسن، علی بن هاشم بن برید بریدی عائذی، از راویان قرن دوم هجری و از اهل سنت ضد عثمانیه و از مشایخ احمد بن حنبل است که به جز بخاری، سایر صحاح ششگانه (مسلم،

ابی داود، ترمذی، نسائی و ابن ماجه) روایاتش را نقل کرده‌اند.

گزارشی از مواضع منفی علی بن هاشم نسبت به شیخین نقل نشده است؛ ولی روایات فراوانی در فضایل امام علی علیه السلام از وی، نقل شده است؛ مانند حدیث «أنت أول من آمن بی» و ردّ الشمس در شأن امام علی علیه السلام لذا از او با تعبیری مانند «هو من الشيعة المعروفين بالكوفة»، «يروى في فضائل عليّ أشياء لا يرويه غيره باسانيد مختلفة»، «صدوق في روايته»، «غال في التشيع»، «مفراطاً في التشيع» و «ثبت يتشيع» یاد کرده‌اند. هرچند وی مورد وثوق و تأیید بسیاری از اهل سنت قرار گرفته، (عجلی، ۱۴۰۵ق، ص ۳۵۱؛ ابن شاهین، ص ۲۰۸ و ۲۰۹؛ ابن عدی شافعی، ۱۴۰۹ج، ص ۵؛ ۱۸۳؛ ذهبی شافعی، ؟؟؟، ج ۳، ص ۱۶۰) ولی ان تیمیه با رویکرد عثمانیه، به تضعیف او پرداخته است.

ابن تیمیه با تکذیب حدیث نبوی «أنت أول من آمن بی، وأنت أول من يُصافحني، يوم القيامة، وأنت الصديق الأكبر، وأنت الفاروق تفرق بين الحق والباطل، وأنت يعسوب المؤمنين والمال يعسوب الكافرين»، آن را یکی از نمونه‌های احادیث جعلی در فضایل امام علی علیه السلام دانسته و وجود علی بن هاشم کوفی در سلسله سند حدیث را نیز یکی از دلایل جعلی بودن فضیلت یادشده معرفی کرده و نوشته است: «فمن أمثال الموضوعات... قال [ابو الفرج ابن جوزی] وهذا حديث موضوع، وفي طريق الأول عبّاد بن يعقوب... وفيه عليّ بن هاشم، قال ابن حبان كان يروى المناكير عن المشاهير وكان غالباً في التشيع». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۲ و ۳۳۳)

ابن تیمیه همچنین با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام وجود علی بن هاشم در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و به تضعیف وی پرداخته و نوشته است: «أنّ هذا الحديث كذب موضوع... وهذا الإسناد لو رُوِيَ به ما يُمكن صدقه لم يثبت به شيء، فإنّ عليّ بن هاشم بن البرید، كان غالباً في التشيع، يروى عن كلّ أحد يُحرّضه عليّ ما يقوى به هواه». (همان، ۱۴۲۴ق، ص ۴۷۵، ۴۸۶ و ۴۸۸)

هشت - محمد بن عبیدالله کوفی

محمد بن عبیدالله، از راویان عثمانیه کوفی در قرن دوم هجری است. از مواضع منفی او نسبت به شیخین گزارشی نقل نشده است؛ ولی گزارش‌هایی از نقل فراوان فضایل امام علی علیه السلام و ا بیت علیه السلام توسط او وجود دارد.

احادیث «أوصی من آمن بی وصدقتی بولاية علی، فمن تولاه تولانی، و من تولانی تولی الله»، «من تولی علی بن ابی طالب، فأحبّه، فقد تولانی وأحبّنی، و من تولانی وأحبّنی فقد تولی الله وأحبّه»، «أنت أول من آمن بی، وأنت أول من یصافحنی، یوم القيامة، وأنت الصّدیق الأكبر، وأنت الفاروق تفرق بین الحق والباطل، وأنت یعسوب المؤمنین والمال یعسوب الكافرین» و «أول من یدخل الجنة أنا وأنت، والحسن والحسین، وذرارینا خلفنا، وشیعتنا عن أیماننا وشمائلنا»، نمونه‌هایی از فضایل نقل شده توسط محمد بن عبیدالله کوفی است که دلیل تعبیری همچون «هو فی عداد شیعة الكوفة» درباره وی است. وی مورد وثوق و تأیید گروهی از اهل سنت قرار گرفته است (ابن حبان شافعی، ۱۳۹۳ق، ج ۷، ص ۴۰۰؛ ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۱۱۳ و ۱۱۴؛ ذهبی، ج ۳، ص ۶۳۴ و ۶۳۵)

۱ تیمیه با تکذیب حدیث نبوی «أنت أول من آمن بی..»، آن را یکی از نمونه‌های احادیث جعلی در فضایل امام علی علیه السلام دانسته و وجود محمد بن عبیدالله کوفی در سله سند حدیث را دلیل اصلی جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و نوشته است:

فمن أمائل الموضوعات.. حدیث أنت أول من آمن بی.. قال [ابو الفرج ابن جوزی] «وهذا حدیث موضوع»، وفي طریق الأول عبّادین یعقوب..، وفيه علی بن هاشم،.. وفيه محمد بن عبیدالله قال یحیی [بن معین]: لیس بشیء.. قلت: لعل الآفة فیهِ، من محمد بن عبیدالله.^۱ (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۰، ۳۳۲ و ۳۳۳)

نه - محمد بن سائب کلبی کوفی

ابونضر، محمد بن سائب بن بشر کلبی، مفسر، مورخ، نسب‌شناس، محدث کوفی و از

۱. البته در منهاج، به جای محمد بن عبیدالله، به اشتباه محمد بن عبدالله ثبت شده است.

راویان ضد عثمانیه در قرن دوم هجری است که روایات فراوانی درباره فضایل اهل بیت علیهم السلام و امام علی علیه السلام نقل کرده است.

نقل احادیثی مانند رجعت و مهدویت، و فضایل قرآنی امام علی علیه السلام در آیه **﴿أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ﴾** و آیات نخستین سوره نجم، توسط محمد بن سائب، دلیل تعبیر «سبائیا»، «شیعی»، و «شیعی مُفرط»، درباره وی شده است. از آنجا که از مواضع منفی کلبی نسبت به شیخین هیچ گزارشی نقل نشده است، اتهام «رافضی» نسبت به وی، (عقیلی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۷۶-۷۸) ادعای بی دلیل خواهد بود.

با آنکه محمد بن سائب کلبی، مورد تأیید برخی از اهل سنت است، (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۱۱۴-۱۲۰؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج ۶، ص ۲۴۸ و ۲۴۹؛ همو، ج ۳، ص ۵۵۶-۵۵۹؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۴ق، ج ۹، ص ۱۵۷-۱۵۹؛ همو، ۱۳۹۵ق، ج ۲، ص ۱۶۳) ولی ابن تیمیه با رویکرد مانیه، به تضعیف روایات و جایگاه وی پرداخته است.

ابن تیمیه با اشاره به روایت هشام بن سائب کلبی ذیل آیات نخستین سوره نجم در فضیلت قرآنی امام علی علیه السلام، وجود مابعد کلبی یا خود هشام بن سائب کلبی در سلسله سند را دلیل بر جعل و دروغ بودن فضیلت یادشده دانسته و نوشته است:

قوله تعالى **﴿وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ﴾** * مَا صَلَّٰ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ * عن ابن عباس، قال: كنت جالسا مع فتية من بني هاشم عند النبي، إذ نقض كوكب، فقال رسول الله، من انقض هذا النجم في منزله، فهو الوصي من بعدى، فقام فتية من بني هاشم، فنظروا، فإذا الكوكب قد انقض في منزل علي، قالوا يا رسول الله قد غويت في حب علي، فأنزل الله تعالى والنجم إذا هوى... أن هذا كذب باتفاق أهل العلم بالحديث.. وهذا الحديث ذكره الشيخ أبو الفرج في الموضوعات لكن بسياق آخر، من حديث محمد بن مروان، عن الكلبی، عن أبي صالح، عن ابن عباس، .. وفي إسناده ظلمات... والمُتهم به الكلبی.. قلت: إذا لم يكن هذا الحديث في تفسير اللمبي المعروف عنه، فهو ممّا وضع بعده. (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۹۸، ۱۰۰ و ۱۰۱)

ده - زکریا بن یحیی کسائی کوفی

زکریا بن یحیی کسائی، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان کوفی قرن دوم و سوم هجری است. هر چند از مواضع منفی وی درباره ش — بین گزارشی نقل نشده؛ ولی از وی، روایاتی نبوی - از جمله «الله ولیّی، وأنا ولیّک، ومُعَاد مَنْ عَادَاک، ومُسَالَم مَنْ سَالَمک» - «لا إله إلا الله، محمد رسول الله، علیّ أخو رسول الله قبل أن یخلق الله السموات بألفی عام» - در فضایل امام علی علیه السلام و همچنین مثالب صحابه (بدی‌ها) نقل شده است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۲۱۴ و ۲۱۵؛ ذهبی، ج ۲، ص ۷۵ و ۷۶)

ابن تیمیه با انکار سخن معروف ابن عباس (لیس من آیه فی القرآن: یا ایها الذین آمنوا، إلا وعلیّ رأسها وأمیرها وشریفها وسیدها)، درباره فضایل قرآنی امام علی، یکی از دلایل ردّ فضیلت یادشده را وجود زریا بن یحیی کوفی در سلسله سند آن عنوان کرده و با اشاره به ضعفیات برخی از رجالیون، نوشته است:

المُطالَبَةُ بِصَحَّةِ النُّقْلِ .. مثل هذا الإسناد لا یحتجّ به باتفاق أهل العلم، فإنّ زکریا بن یحیی الكسائی، قال فیهِ یحیی: رجل سوء یُحدّث بأحادیث یستأهل أن یُحفر له بئر فیئلتی فیها، قال الدار قُطنی: متروک، و قال ابن عدی: کان یُحدّث بأحادیث فی مثالب الصحابة. (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۰۳)

یازده - فضیل بن مرزوق کوفی

ابو عبدالرحمان، فضیل بن مرزوق رواسی، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان کوفی در قرن سوم هجری است که به خاطر مواضع ضد عثمانی‌اش (از جمله نفی خلافت عثمان) و نقل فضایل امام علی علیه السلام (از جمله حدیث ردّ الشمس)، از وی به «کان معروفًا بالتشیعِ مِ غیر سبّ» تعبیر شد. وی مورد وثوق و تأیید بسیاری از اهل سنت قرار گرفته است. (یحیی بن معین، ۱۴۳۰ق، ۱۱۷ و ۴۳۰؛ ذهبی، ج ۳، ص ۳۶۲)

ابن تیمیه با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام، وجود فضیل بن مرزوق

کوفی در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر ضعف فضیلت یادشده دانسته و با تضعیف وی، نوشته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... فَضِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَهُوَ مَعْرُوفٌ بِالْخَطَأِ عَلَى الثَّقَاتِ وَإِنْ كَانَ لَا يَتَعَمَّدُ الْكُذْبَ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶ و ۴۸۳)

دوازده - عبیدالله بن موسی عبسی کوفی

ابومحمد، عبیدالله بن موسی بن ابی المختار، عبسی کوفی، نخستین مُسندنگار، یکی از مشایخ بخاری، از اهل سنت ضد عثمانیه و از عالمان و روایان فضایل و مثالب بنام کوفی در قرن سوم هجری است.

نقل احادیث «أنت أخي ووصي وخليفة» و ردّ الشمس درباره فضایل حضرت علی عليه السلام، و نقل گزارش های منفی نسبت به مُحاربان و دشمنان امام علی عليه السلام، به ویژه معاویه - مانند «كان ينال من خُصوم علي»، «لم يدع أحدا اسمه معاوية يدخل داره»، و «حدّث بأحاديث سوء وأخرج تلك البلايا» - نمونه هایی از فضایل و مثالب نقل شده توسط عبیدالله بن موسی است که دلیل عابیری همچون «ثقة في نفسه لكنه شيعي متحرّق» درباره وی شده است. از آنجا که از مواضع به ظاهر مثبت وی به شیخین گزارش نقل شده است، عبیر «رافضی» درباره او^۱ ادعایی بی دلیل خواهد بود.

با این وصف و با ا ه عبیدالله بن موسی، یکی از مشایخ بخاری بوده و تمامی صحاح ششگانه از وی حدیث نقل کرده و بسیاری از اهل سنت او را توثیق کرده اند، (خطیب بغدادی، بی تا، ج ۱۴، ص ۴۲۷؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۵۵۳-۵۵۷؛ همو، ج ۳، ص ۱۶) ولی ابن تیمیه با رویکرد ثمانیه خود، ه تضعیف جایگاه عبیدالله و روایاتش پرداخته است.

اب تیمیه با تکذیب حدیث نبوی «أنت أخي ووصي وخليفة من بعدي وقاضي ديني» در فضیلت امام علی عليه السلام، وجود عبیدالله بن موسی کوفی در سلسله سند احادیث یادشده را یکی از ذیب فضایل امام علی عليه السلام دانسته و علاوه بر تضعیف روایات عبیدالله، به تحقیر و

۱. ابن مندّه تعبیر «كان معروفاً بالرفض» را، درباره عبیدالله بن موسی به کار برده است. (ر.ک: ذهبی شافعی، ۱۴۱۷ق، ج ۹، ص ۵۵۶)

وهین وی پرداخته و نوشته است:

أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ بِاتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ... وَكَانَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنِ مُوسَى فِي نَفْسِهِ صِدُوقًا رَوَى عَنْهُ الْبُخَارِيُّ، لَكِنَّهُ مَعْرُوفٌ بِالتَّشْيِيعِ، فَكَانَ لِتَشْيِيعِهِ يَرُوى عَنْ غَيْرِ الثَّقَاتِ مَا يُوَافِقُ هَوَاهُ، كَمَا رَوَى عَنْ مَطَّرَ بْنِ مَيْمُونٍ هَذَا وَهُوَ كَذِبٌ، وَقَدْ يَكُونُ عَلِمَ أَنَّهُ [مَطَّرَ بْنِ مَيْمُونٍ] كَذَّبَ ذَلِكَ، وَقَدْ يَكُونُ لَهُوَ لَمْ يَبْحَثْ عَنْ كَذِبِهِ». (ابن تیمیه، ۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۷۷ و ۲۷۸)

وی همچنی با تکذیب حدیث نبوی «علیّ آخی وصاحبی وابن عمی وخیر من أترک من بعدی، یقضی دینی ویُنجز موعدی»، در فضیلت امام علی (علیه السلام) وجود عبیدالله بن موسی را یکی از دلایل ضعف و نشر فضایل امام علی (علیه السلام) دانسته و ما توهین به وی، نوشته است: «وإنما روی عنه [مَطَّرَ بْنِ مَيْمُونٍ] عُبَيْدُ اللَّهِ بْنِ مُوسَى لِأَنَّهُ كَانَ صَاحِبَ هَوَى مُتَشْيِعًا، فَكَانَ لِأَجْلِ هَوَاهُ يَرُوى عَنْ هَذَا وَنَحْوِهِ، وَإِنْ كَانُوا كَذَّابِينَ». (همان، ۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۷۸ و ۲۸۹)

همچنین ابن تیمیه، سیاری از روایات مربوط به «ردّ الشمس» در فضیلت امام علی (علیه السلام) را به دلیل وجود عبیدالله بن موسی در سلسله سندهای آن، تکذیب کرده و با ادعای دروغ بودن حدیث ردّ الشمس از نگاه اهل تحقیق، گفته است:

حَدِيثُ رَدِّ الشَّمْسِ لَهُ قَدْ ذَكَرَهُ طَائِفَةٌ كَالطَّحَاوِيِّ، وَالْقَاضِي عِيَّاضٌ وَغَيْرُهُمَا وَعَدُّوا ذَلِكَ مِنْ مُعْجَزَاتِ النَّبِيِّ. لَكِنَّ الْمُحَقِّقِينَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ بِالْحَدِيثِ يَعْلَمُونَ أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... وَهَذَا الْحَدِيثُ مَدَّارُهُ عَلِيُّ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى عَنْهُ [فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ].. فَإِنَّهُ مِنَ الدُّعَاةِ إِلَى التَّشْيِيعِ، الْحُرَّاصِ عَلَى جَمْعِ أَحَادِيثِ التَّشْيِيعِ وَكَانَ يَرُوى الْأَحَادِيثَ فِي ذَلِكَ عَنِ الْكُذَّابِينَ وَهُوَ مِنَ الْمَعْرُوفِينَ بِذَلِكَ». (همان، ۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۸۵)

سیزده - حسین بن حسن الأشقر کوفی

حسین بن حسن اشقر فرازی، معروف به حسین الأشقر، از اهل سنت ضد عثمانیه و از

راویان کوفی در قرن سوم هجری است که نسائی در سنن، برخی از احادیثش را نقل کرده است.

از مواضع منفی حسین الأشقر نسبت به شیخین گزارشی نقل نشده؛ ولی از مواضع منفی وی نسبت به دشمنان امام علی علیه السلام (مانند ابو موسی اشعری) و این نقل فضایل امام علی علیه السلام و اهل بیت توسط وی، گزارش‌هایی وجود دارد.

سخن عمّار در لعنت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله بر ابو موسی اشعری (قد شهدتُ اللعن ولم أشهد الإستغفار) و احادیث «ردّ الشمس»، «مَنْ كُنْتُ وَلِيَهُ فَعَلِيَ وَلِيَهُ»، «نِعْمَ الْفَارِسَانِ هُمَا [امام حسن و امام حسین]» و «يَا أَهْلَ الْجَمْعِ غَضُّوا أَبْصَارَكُمْ حَتَّى تَمُرَّ فَاطِمَةُ»، نمونه‌هایی از مثالب و فضیلتی است که حسین الأشقر آنها را نقل کرده است. از این رو وی را «غالی» و «شَتَامَ الْخَيْرَةَ» نامیده‌اند؛ با این حال مورد توثیق و تأیید جمعی از اهل سنت قرار گرفته است. (ابن حبان، ۱۳۹۳ق، ج ۸، ص ۸۴؛ ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۳۶۱ و ۳۶۲؛ ذهبی، ج ۱، ص ۵۳۱ و ۵۳۲)

ابن تیمیه با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام، وجود حسین الأشقر کوفی در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و با اشاره به دیدگاه بخاری عثمانی درباره وی، به تضعیف روایات حسین بن حسن اشقر پرداخته و نوشته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... الْحَسِينُ بْنُ الْحَسَنِ الْأَشْقَرُ الْكُوفِيُّ، قَالَ الْبُخَارِيُّ: عِنْدَهُ مَنَاقِيرٌ... فَلَوْ كَانَ رِجَالُ الْإِسْنَادِ كُلِّهِمْ ثِقَاتًا، وَالْإِسْنَادُ مُتَّصِلًا، لَمْ يَثْبُتْ بِرِوَايَةِ شَيْءٍ، فَكَيْفَ إِذَا لَمْ يَثْبُتْ ذَلِكَ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶ و ۴۸۴-۴۸۶)

با اینکه از مواضع منفی وی نسبت به شیخین گزارشی نقل نشده، ولی از وی به «رافضی خبیث»، و «غالیاً فی الرّفص» یاد شده (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۴، ص ۲۲۸ و ۲۲۹؛ ابن جوزی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۳۴۵؛ ذهبی، ج ۲، ص ۴۱۶ و ۴۱۷) و امیه نیز با رویکرد عثمانیه، عبدالله بن داهر و روایات ضایل وی را تضعیف کرده است.

ابن تیمیه با تکذیب حدیث «هَذَا [علی بن ابی طالب] أَوْلُ مِنْ آمَنَ بِي، وَأَوْلُ مِنْ يُصَافِحُنِي»،

آن را یکی از نمونه‌های احاد جعلی در ضایل امام علی علیه السلام دانسته و وجود عبدالله بن داهر در سلسله سند حدیث و ضعف وی را یکی از دل‌جعلی بودن فضیلت یادشده معرفی کرده و با اشاره به برخی از تضعیفات، نوشته است: «فمن أمثال الموضوعات... و روی عن طریق عبدالله بن عباس و فیه عبدالله بن داهر، قال ابن معین: ليس بشيء لا يكتب عنه إنسان خیر، قال ابو الفرج بن الجوزی: كان غالیا فی الرفض»^۱. (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۰، ۳۳۲ و ۳۳۳)

چهارده - عبدالرحمان بن شریک کوفی

عبدالرحمان بن شریک بن عبدالله نخعی، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان قرن سوم هجری در کوفه است. هرچند اکثر اهل سنت وی را توثیق کرده‌اند و نین فقط یک حدیث در فضیلت امام علی علیه السلام نقل کرده است^۲، ولی ابن تیمیه با رویکرد عثمانیه، او را به دل‌نقل حدیث ردّ الشمس، تضعیف کرده است.

۱ تیمیه با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام، وجود عبدالرحمان بن شریک در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و نوشته است: «أن هذا الحديث كذب موضوع... قال ابو الفرج: وهذا حديث باطل. أما عبدالرحمن بن شریک، فقال أبو حاتم: هو واهی الحديث.. قلت: فليس فی هؤلاء من یحتجّ به فیما دون هذا». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶ و ۴۷۷)

پانزده - یحیی بن عبدالحمید کوفی

ابوزکریا، یحیی بن عبدا مید بن عبدالرحمان حمانی، مُسندنگار، راوی بنام کوفی و از اهل سنت ضد عثمانیه در قرن سوم هجری است که مورد تأیید و توثیق بسیاری از اهل سنت است.

گرچه از مواضع منفی وی نسبت به شیخین گزارشی نقل نشده، ولی گزارش‌های فراوانی

۱. البته در منهاج، به جای عبدالله بن داهر، به اشتباه عبدالله بن زاهر ثبت شده است.

۲. (ابن حبان شافعی، ۱۴۱۲ق، ج ۸، ص ۳۷۵؛ ذهبی شافعی، ج ۲، ص ۵۶۹)

از مواضع منفی و سرسختانه او نسبت به دشمنان و محاربان امام علی علیه السلام، به ویژه عثمان و معاویه، و همچنین از بیان فضایل امام علی علیه السلام توسط او نقل شده. از این رو از وی به «یتشیع»، «شیعی بغیض» یاد شده است.

قل حدیث یوم الدار در فضیلت امام علی علیه السلام و اظهار نظرهایی در مذمت عثمان یا معاویه - مانند: «کان معاویة علی غیر ملة الإسلام» - نمونه‌ای از ضایل و مثالب نقل شده توسط یحیی بن عبدالحمید حمانی است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ص ۲۳۷-۲۳۹؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۰، ص ۵۲۶-۵۴۰؛ همو، ج ۴، ص ۳۹۲)

با این وصف، ابن تیمیه با رویکرد عثمانیه، حدیث یوم الدار و نزول آیه انذار در فضیلت امام علی علیه السلام را به دلیل وجود راویان کوفی همچون یحیی بن عبدالحمید حمانی - در سلسله سند آن، تکذیب کرده است. (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۱)

شانزده - عَبَّاد بن یعقوب کوفی (۲۵۰)

ابوسعید، عَبَّاد بن یعقوب، اسدی رواجی، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان و فضایل نویسان نامی کوفه در قرن سوم هجری است.

احادیث نبوی در شأن امام علی علیه السلام نند حدیث «أنت أول من آمن بی، وأنت أول من يُصافحنی یوم القيامة، وأنت الصديق الأكبر، وأنت الفاروق تفرق بین الحق والباطل»، و همچنین نقل حدیث نبوی «إذا رأیتم معاویة علی منبری فاقتلوه» در مذمت معاویه، و گزارش‌هایی مانند «کان عَبَّاد بن یعقوب یشتُم عثمان»، «کان یشتُم السلف»، «الله أعدل من أن یدخل طلحة والزبیر الجنة، قاتلا علیا بعد أن باعاه» و «من لم یتبرأ فی صلاته کلّ یوم من أعداء آل محمد، حُشرَ معهم»، نمونه‌هایی از فضایل و مثالب نقل شده توسط عَبَّاد بن یعقوب است؛ به همین جهت از او با ابیر «مُحدّث الشیعة»، «من غلاة الشیعة»، «من رءوس البدع لکنه صادق الحدیث»، و «کوفی ثقة» یاد شده است. از آنجا که از مواضع منفی وی ^ه شیخین گزارشی نقل نشده است،

تعبیر «رافضی» درباره او^۱ ادعایی بی دلیل خواهد بود.

با اینکه بخاری، ترمذی، ابن ماجه و سایر محدثان از او حدیث نقل، و گروهی از اهل سنت نیز او را توثیق کرده‌اند، (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۴، ص ۳۴۸؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۱، ص ۵۳۶-۵۳۸؛ همو، ج ۲، ص ۳۷۹ و ۳۸۰) ولی ابن تیمیه با رویکرد عثمانیه، به تضعیف جایگاه وی و روایاتش پرداخته است.

ابن تیمیه، تکذیب حدیث نبوی «أنت أول من آمن بي، وأنت أول من يُصافحني..» در فضیلت امام علی عليه السلام، آن را یکی از نمونه‌های احاد جعلی در فضایل امام علی عليه السلام معرفی کرده، و وجود عبّاد بن یعقوب کوفی در سلسله سند حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و نوشته است: «فمن أمثال الموضوعات... قال [ابو الفرج ابن جوزی] وهذا حدیث موضوع، وفي طريق الأول عبّاد بن یعقوب. قال ابن حبان يروى المناكير عن المشاهير فاستحقّ الترك». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۲ و ۳۳۳)

وی با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی عليه السلام، وجود عبّاد بن یعقوب در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و گفته است: «أن هذا الحديث كذب موضوع... عبّاد بن یعقوب الرّواجی، قال ابن حبان كان رافضيا داعية يروى المناكير عن المشاهير فاستحقّ الترك». (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶، ۴۸۷ و ۴۸۹)

هفده - ابن عقیده کوفی

ابوالعباس، احمد بن محمد بن سعید، معروف به ابن عقیده، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان قرن چهارم هجری است که به دلیل نقل فراوان فضایل اهل بیت عليهم السلام، به ویژه امام علی عليه السلام - از جمله نگارش کتابی مستقل در حدیث غدیر خم و نقل حدیث ردّ الشمس - و همچنین داشتن مواضع منفی وی نسبت به دشمنان امام علی عليه السلام، از او به «مُحدّث الكوفة»، «شیعی مُتوسط»، و «كان يُملی مثالب الصحابة» یاد شده است. از آنجا که مواضع مثبتی از ابن عقیده نسبت به شیخین نقل شده است، نسبت «رافضی» به وی، (ابن جوزی حنبلی، ۱۴۰۳ق،

۱. عبّاد بن یعقوب كان رافضيا داعية إلى الرّفص. (ابن حبان شافعی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۱۷۲)

ج ۱، ص ۳۵۶) ادعایی بی دلیل و نادرست است.

با اینکه ابن عقیده، مورد تجلیل و تأیید بسیاری از اهل سنت قرار گرفته، (خطیب بغدادی، بی تا، ج ۵، ص ۱۴-۲۳؛ ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۲۰۶؛ ذهبی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۵، ص ۳۴۰-۳۵۵؛ همو، ج ۱، ص ۱۳۷ و ۱۳۸) ولی ابن تیمیه با رویکرد عثمانیه، به تضعیف و بی اعتباری روایات و جایگاه او پرداخته است.

ابن تیمیه ذیل حدیث طبر، علاوه بر تکذیب آن، ضمن ادعای رافضی بودن ابن عقیده، وی را گردآورنده ضایل دروغ و جعلی معرفی کرده و به همین دلیل، تضعیف جایگاه و روایات او پرداخته و نوشته است: «وَمَنْ تَرَفَّضَ مِمَّنْ لَهُ نَوْعُ اشْتِغَالِ بِالْحَدِيثِ، كَابْنِ عَقْدَةَ وَآمَثَالِهِ، فَهَذَا غَايَتُهُ أَنْ يَجْمَعَ مَا يُرْوَى فِي فِضَائِلِهِ مِنَ الْمَكْذُوبَاتِ وَالْمَوْضُوعَاتِ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۲۸۷ و ۲۸۸)

وی با تکذیب حدیث ردّ الشمس، وجود ابن عقیده در اسانید آن را دلیل بر جعلی بودن فضیلت ردّ الشمس دانسته و به نقل از ابن جوزی به تضعیف جایگاه روایی و روایات ابن عقیده پرداخته و گفته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... قَالَ أَبُو الْفَرَجِ: وَهَذَا الْحَدِيثُ بَاطِلٌ... وَأَنَا لَا أَتَّهَمُ بِهَذَا الْحَدِيثِ إِلَّا ابْنَ عَقْدَةَ، فَإِنَّهُ كَانَ رَافِضِيًّا يَحَدِّثُ بِمَثَالِبِ الصَّحَابَةِ». (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۵ و ۴۷۷)

ابن تیمیه در عبارت دیگرش، علاوه بر تکذیب فضیلت ردّ الشمس، ابن عقیده را به دلیل نقل حدیث ردّ الشمس، گردآورنده ضایل دروغین خوانده و از آن رهگذر، جایگاه روایی و روایات او را تضعیف کرده و نوشته است: «وَكَانَ مَعَ حِفْظِهِ جَمَاعًا لِأَكَاذِبِ الشَّيْعَةِ». (همان، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۸۹)

ب) راویان غیر کوفی

یک - عبدالله بن داهر رازی

ابوسلیمان، عبدالله بن داهر بن یحیی رازی، معروف به احمری، از راویان ضد عثمانیه قرن

دوم و سوم هجری از اهل ری است. پدرش نیز از راویان ری بوده و احادیث بسیاری در فضایل اهل بیت علیهم السلام، به ویژه درباره امام علی علیه السلام و امام مهدی علیه السلام، را نقل کرده است.

احادیث «إِنَّا أَهْلُ بَيْتِ اللَّهِ لَنَا الْآخِرَةُ عَلَى الدُّنْيَا وَ أَهْلُ بَيْتِي هَؤُلَاءِ سَيَلْقَوْنَ بَعْدِي بِلَاءً»، «إِنَّ عَلِيًّا لَحَمَهُ مِنْ لَحْمِي، وَ دَمُهُ مِنْ دَمِي وَ هُوَ مِنِّْي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»، «سَتَكُونُ فِتْنَةٌ فَمَنْ أَدْرَكَهَا فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ وَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ»، «هَذَا [عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ] أَوَّلُ مَنْ آمَنَ بِي، وَ أَوَّلُ مَنْ يُصَافِحُنِي، وَ هُوَ فَارُوقُ الْأُمَّةِ، وَ هُوَ يَعْسُوبُ الدِّينِ، وَ الْمَالِ يَعْسُوبُ الظُّلْمَةِ، وَ هُوَ الصِّدِّيقُ الْأَكْبَرُ وَ هُوَ خَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي» و «يَكُونُ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَمْلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا وَ قِسْطًا كَمَا مُلِئْتُ ظُلْمًا وَ جُورًا»، نمونه‌هایی از فضایل نقل شده توسط عبدالله بن داود است.

دو - داود بن فراهیج مدنی

داود بن فراهیج از اهل سنت ضد عثمانیه و از تابعان قرن دوم هجری است که فقط حدیث ردّ الشمس را در فضیلت امام علی علیه السلام نقل کرده و مورد وثوق و تأیید اکثر اهل سنت است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۸۱ و ۸۲؛ ذهبی، ج ۲، ص ۱۹)

ابن تیمیه با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام، وجود داود بن فراهیج در سلسله سندهای حدیث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و ضمن تضعیف وی، گفته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... قَالَ أَبُو الْفَرَجِ: وَ هَذَا حَدِيثٌ بَاطِلٌ... وَ دَاوُدُ ضَعِيفٌ ضَعْفُهُ شُعْبَةٌ، قُلْتُ: فَلَيْسَ فِي هَؤُلَاءِ مَنْ يُحْتَجُّ بِهِ فِيمَا دُونَ هَذَا». (ابن تیمیه، ۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶ و ۴۷۷)

سه - عمار بن مطر رهاوی

ابوعثمان، عمار بن مطر عنبری، معروف به ابوعثمان رهاوی، از اهل سنت ضد عثمانیه و از راویان قرن سوم هجری است که علاوه بر نقل حدیث ردّ الشمس، حدیث نبوی «لَمَّا تَرَدَّ الشَّمْسُ إِلَّا عَلَىٰ عَلِيٍّ وَ عَلِيٍّ رَأَىٰ الشَّمْسَ لِلَّهِ» در تأیید ردّ الشمس برای امام علی علیه السلام را نقل کرده است.

وی مورد تأیید بسیاری از اهل سنت قرار گرفته است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۷۲ و ۷۳؛ ذهبی، ج ۳، ص ۱۶۹ و ۱۷۰)

ابن تیمیه با تکذیب حدیث ردّ الشمس در فضیلت امام علی علیه السلام، وجود عمّار بن مَطَر در سلسله سندهای یث را دلیل بر جعلی بودن فضیلت یادشده دانسته و ضمن تضعیف وی، نوشته است: «أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ كَذِبٌ مَوْضُوعٌ... وَأَمَّا الطَّرِيقُ الثَّلَاثُ: ففیه عمّار بن مَطَرٌ عَنْ فَضِيلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، قَالَ الْعُقَيْلِيُّ: يُحَدِّثُ عَنِ الثَّقَاتِ بِالْمَنَاقِيرِ». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۴۷۶ و ۴۸۵)

چهار - بشر بن ابراهیم انصاری

ابو عمرو، بشر بن ابراهیم، از راویان و از اهل سنت ضد عثمانیه قرن سوم هجری است و فقط یک روایت در فضیلت امام علی علیه السلام نقل کرده است. (ابن عدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲، ص ۱۳-۱۵؛ ذهبی، ج ۱، ص ۳۱۱-۳۱۳)

ابن تیمیه ضمن تکذیب حدیث نبوی «یا علیّی أنا أخصمک بالنبوة، ولا نبوة بعدی وأنت تخصم الناس بسبع: أنت أولهم إيماناً، وأوفاهم بعهد، وأقومهم بأمر الله، وأقسمهم بالسوية، وأعدلهم، وأبصرهم بالقضاء، وأعظمهم عند الله مزية يوم القيامة»، آن را یکی از نمونه‌های احادیث جعلی در فضایل امام علی علیه السلام دانسته و وجود بشر بن ابراهیم در سلسله سند را دلیل جعل فضیلت یادشده معرفی کرده و نوشته است: «فمن أمثال الموضوعات.. قال أبو الفرج.. وحديثاً فيه أنا أولهم إيماناً.. قال [أبو الفرج] وهو موضوع، والمتمهم به بشر بن ابراهیم، قال ابن عدی وابن حبان: كان يضع الحديث على الثقات». (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۰ و ۳۳۲)

پنج - عبدالسلام بن صالح هروی

عبدالسلام بن صالح، معروف به اباصلت هروی، از راویان ضد عثمانیه و از اصحاب امام رضا علیه السلام در قرن سوم هجری است که روایات فراوانی در فضایل اهل بیت علیهم السلام و مثالب دشمنان امام علی علیه السلام نقل کرده است.

نقل حدیث «أنا مدينة العلم وعلیّ بابها فمن أراد العلم فليأت بابها» و تلاش برای نشر آن، و نقل احادیث «أما ترضين [فاطمة الزهراء] إن الله أطلع إلى أهل الأرض، فاختر منهم رجلين، فجعل أحدهما أباك، والآخر بعلك»، «أنت أول من آمن بي» و حدیث «الإيمان معرفة بالقلب، و قول باللسان، و عمل بالأركان»، نمونه‌ای از فضایل نقل شده درباره اهل بیت علیهم‌السلام، به ویژه امام علی و امام رضا علیه‌السلام، توسط اباصلت هروی است؛ به همین جهت از وی با عبارات «شیعی جلد»، «شیخ الشیعة» و «إلا أن ثمّ أحادیث یرویها فی المثالب» یاد شده است. از آنجا که مواضعی به ظاهر مثبت از اباصلت هروی نسبت به شیخین نقل شده است، تعبیر «رافضی خبیث» درباره وی (عُقَیْلَی. ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۷۰ و ۷۱؛ ابن جوزی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۳۴۵؛ ذهبی، ج ۲، ص ۶۱۶) نادرست است.

بزرگان اهل سنت با آگاهی به گرایش‌های فکری اباصلت، وی را تأیید و توثیق کرده‌اند. گفتنی است، اکثر علمای شیعه، اباصلت هروی را شیعه امامی معرفی کرده‌اند. (ر.ک: طبسی، امام رضا علیه‌السلام به روایت اهل سنت، ص ۱۳۹-۱۷۷؛ همو، ۱۳۸۸ش؛ همو، ۱۳۸۹ش) (یحیی بن معین، ۴۳۰ق، ص ۱۵ و ۱۶؛ عجللی، ۴۰۵ق، ص ۳۰۳؛ خطیب بغدادی، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۴۶-۵۱؛ ابن عدی، ۴۰۹ق، ج ۵، ص ۳۳۱ و ۳۳۲؛ ذهبی، ج ۲، ص ۶۱۶)

ابن تیمیه با تکذیب حدیث «أنت أول من آمن بي، وأنت أول من يُصافحني، يوم القيامة، وأنت الصديق الأكبر، وأنت الفاروق تفرق بين الحق والباطل، وأنت يعسوب المؤمنين والمال يعسوب الظلمة»، آن را یکی از نمونه‌های احادیث جعلی در فضایل امام علی علیه‌السلام معرفی کرده و وجود اباصلت هروی در سلسله سند آن را نیز یکی از دل‌جعلی بودن و ففضیلت یادشده دانسته و ضمن تضعیف اباصلت، نوشته است:

فمن أمائل الموضوعات.. حدیث أنت أول من آمن بي.. قال [ابو الفرج ابن جوزی] «وهذا حدیث موضوع»، و فی طریق الأول عبّادین یعقوب.. و فیهِ علیّ بن هاشم،.. و فیهِ محمد بن عبید الله و فی طریق الثانی، ففیهِ أبو الصلت الهروی، کان کذاباً رافضیاً خبیثاً. (ابن تیمیه، ۱۴۲۴ق، ج ۴، ص ۳۳۰، ۳۳۲ و ۳۳۳)

سخن پایانی

هر چند در مورد مواضع تند ابن تیمیه نسبت به راویان ضایل ا ل بیت علیه السلام دو رویکرد رجالی و کلامی وجود دارد، ولی رویکرد تاریخی در تحلیل مواضع وی و تأثیرپذیری شدید او از جریان فکری عثمانیه در برخورد با راویان فضایل ا ل بیت علیه السلام را به دو دلیل می‌توان رویکرد مناسبی دانست: نخست آنکه دو تحلیل رجالی و کلامی به مواضع تند ابن تیمیه، برخاسته از روکرد تاریخی است؛ دوم آنکه رویکرد تاریخی مورد نظر به مواضع منفی ابن تیمیه نسبت به راویان فضایل ا ل بیت علیه السلام قابل عرضه به مسلمانان دیگر بدون ایجاد اسیت و البته تأثیرگذاری بسیار است.

منابع

١. ابن تيميّه، تقى الدين احمد بن عبدالحليم (١٤٢٤ق). منهاج السنة النبوية فى نقض كلام الشيعة القدرية، تحقيق محمد رشاد سالم، چاپ ششم، بيروت، وسسة الريان.
٢. ابن جوزى، ابوالفرج عبدالرحمان (١٤٠٣ق). الموضوعات، تحقيق عبدالرحمان محمد عثمان، چاپ دوم، بيروت، دار الفكر.
٣. ابن حبان، محمد بن حبان (١٣٩٣ق). الثقات، چاپ اول، حيدرآباد، دائرة المعارف العثمانية.
٤. _____، (١٤١٢ق). المجروحين، تحقيق محمود ابراهيم زايد، چاپ اول، بيروت، دار المعرفة.
٥. ابن حجر عسقلانى، امد بن على (١٤٠٤ق). تهذيب التهذيب، چاپ اول، بيروت، دار الفكر.
٦. _____، (١٣٩٥ق). تقريب التهذيب، تحقيق عبدالوهاب عبداللطيف، چاپ دوم، بيروت، دار المعرفة.
٧. ابن عدى، عبدالله بن عدى (١٤٠٩ق). الكامل فى ضعفاء الرجال، تحقيق سهيل زكار و يحيى مختار غزوى، چاپ سوم، بيروت، دار الفكر.
٨. خطيب بغدادى، احمد بن على (بى تا). تاريخ بغداد، بيروت، دار الكُتب العلمية.
٩. ذهبى، محمد بن احمد (١٤١٧ق). سير أعلام النبلاء، تحقيق شعيب أرنؤوط و محمد نعيم عرقسوسى، چاپ يازدهم، بيروت، مؤسسة الرسالة.
١٠. _____، (؟؟؟). ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، تحقيق على محمد بجاوى، بيروت، دار الفكر.
١١. عجلسى، احمد بن عبدالله (١٤٠٥ق). تاريخ الثقات، تحقيق عبدالمعطى قلعي، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية.
١٢. عُقَيْلى، محمد بن عمرو بن موسى (١٤٠٤ق). الضعفاء الكبير، تحقيق عبدالمعطى امين قلعي، چاپ اول، بيروت، دار الكتب العلمية.

۱۳. لکنوی حنفی، محمد عبدالحی ہندی (بی تا). الرّفَع والتکمیل فی الجرح والتعدیل، تحقیق عبدالفتاح ابوغدّة، دمشق، موسسة قرطبة.
۱۴. یاقوت حموی، یاقوت بن عبدالله (۱۳۹۹ق). مُعجم البُلدان، بیروت، دار إحياء التراث العربي.
۱۵. یحیی بن معین (۱۴۳۰ق). معرفة الرجال، رواية ابی العباس محرز البغدادي، تحقیق محمد بن علی الأزهری، چاپ اول، قاهره، الفاروق احديثة للطباعة والنشر.
۱۶. افضل آبادی، محسن (۱۳۹۴ش). جایگاه اعتقاد در ارزیابی راویان از دیدگاه اهل سنت، چاپ اول، قم، مؤه فرهنگی هنری مشعر.
۱۷. آل مُجدّد، سیدحسن (۱۳۹۰ش). «جایگاه ابن تیمیه در علم حدیث ورجال با نگاهی به منهاج السنة»، ماهنامه سراج منیر (پژو و شناسنامه تخصصی نقد وهابیت)، شماره ۳، اییز.
۱۸. طبسی، محمدمحسن (۱۳۸۸ش). «جایگاه روایی اباصلت هرّوی از دیدگاه ربیقین»، فصلنامه علمی تخصصی مذاهب و فرّق اسلامی طلوع نور، شماره ۳۰، سال هشتم، زمستان.
۱۹. _____، (۱۳۸۹ش). «مذهب اباصلت هرّوی از دیدگاه _____»، فصلنامه علمی تخصصی مذاهب و فرّق اسلامی طلوع نور، شماره ۳۳، سال نهم، اییز.
۲۰. _____، (۱۳۹۱ش). مناسبات فکری عثمانیه وابن تیمیه در خصوص فضایل اهل بیت علیهم السلام، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده شیعه ناسی دانشگاه ادیان و مذاهب، رشته مطالعات تاری تشیع.